# O‘ZBEK XALQIDA FARZANDGA ISM QO‘YISH AN’ANALARINING LINGVOKULTUROLOGIK TALQINI

**Masharipova Baxtigul Rajabboy qizi**
Xorazm viloyati Yangiariq tumanidagi 37-son maktab maslahatchisi
baxtigulmasharipova94@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.22955521

**Annotatsiya.** Maqolada o‘zbek xalqida farzandga ism qo‘yish an’analari lingvokulturologik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqot so‘nggi yillarda e’lon qilingan o‘zbek va xorijiy onomastik, lingvokulturologik tadqiqotlarga asoslanadi. Ismlarda ezgu tilak, oilaviy qadriyatlar, diniy e’tiqod, tarixiy xotira va urf-odatlarning aks etishi aniq misollar orqali ko‘rib chiqiladi. Tahlil qilingan ismlar qatorida Tursun, Ergash, O‘g‘iloy, Abdulla, Nuriddin, Qurbon, Juma, Temur, Bobur, Jaloliddin va Hasan–Husan bor. Ishda ismning lug‘aviy (etimologik) ma’nosi, ism qo‘yuvchining niyati (motivi) va xalq orasidagi madaniy talqin alohida qatlamlar sifatida farqlanadi. Ular o‘rtasidagi muvofiqlik va nomuvofiqlik turlari ham tavsiflanadi. Xulosada ism qo‘yish odati milliy qadriyatlar tizimini saqlovchi va avloddan avlodga uzatuvchi lingvomadaniy mexanizm ekani asoslanadi.

**Kalit so‘zlar:** antroponim, lingvokulturologiya, ism qo‘yish odati, nominatsiya motivi, lug‘aviy ma’no, madaniy konnotatsiya, milliy mentalitet.

## Kirish

Lingvokulturologiya til birliklarini xalqning madaniy tajribasi, qadriyatlari va dunyoqarashini o‘zida saqlovchi belgilar sifatida o‘rganadi. O‘zbek tilshunosligida bu sohaning asosiy tushunchalari va tadqiqot usullari o‘quv adabiyotlarida tizimli bayon etilgan [1]. Kishi ismlari bu jihatdan alohida qimmatga ega, chunki ism bir vaqtning o‘zida til birligi, ijtimoiy belgi va madaniy matndir.

Ism qo‘yish amaliyotini qiyosiy o‘rganish so‘nggi yillarda xalqaro miqyosda ham faollashgan. O.Felecan va A.Bugheşiu tahriridagi jamoaviy monografiyada Amerika, Yevropa, Afrika va Osiyoning ko‘p madaniyatli muhitlarida ism berish siyosati, tendensiyalari va amaliyoti tahlil qilingan [2]. O‘zbek ismlarining etimologik qatlamlari hamda ularning morfologik, sintaktik va pragmatik xususiyatlari Z.Abdullaevning Regensburg universitetida himoya qilingan dissertatsiyasida nemis ismlari bilan qiyoslab o‘rganilgan [3]. O‘zbek antroponimlarining nominatsion-motivatsion asoslari S.Kenjayeva tadqiqotida yoritilgan [4]. Keyingi ishlarda ham antroponimlar faqat nomlash vositasi emas, balki tarixiy va madaniy axborotni saqlovchi birliklar ekani, ism qo‘yish odatlarida ijtimoiy-iqtisodiy sharoit va ma’naviy e’tiqodlar aks etishi ta’kidlanadi [5].

Ushbu tezisda mazkur tadqiqotlarga tayangan holda ismning lug‘aviy ma’nosi bilan xalq talqinini farqlab tahlil qilishga urg‘u beriladi.

## Tadqiqot maqsadi va usullari

Tadqiqotning maqsadi o‘zbek xalqida farzandga ism qo‘yish an’analarida milliy qadriyatlarning qanday aks etishini aniq ism misollari asosida lingvokulturologik jihatdan izohlashdan iborat. Shu maqsadda uchta vazifa qo‘yildi: ismlarning motivatsion guruhlarini ajratish, har bir guruhda lug‘aviy ma’no va madaniy talqin munosabatini aniqlash hamda ular o‘rtasidagi nomuvofiqlik turlarini tavsiflash.



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega. Uning manbasi nashr etilgan monografiya, dissertatsiya, dissertatsiya avtoreferatlari va ilmiy maqolalardir. Muallif tomonidan so‘rovnoma, intervyu yoki dala kuzatuvi o‘tkazilmagan, shu sababli ishda ismlarning tarqalish chastotasiga oid statistik ma’lumotlar keltirilmaydi. Tahlilda tavsifiy, etimologik, komponent tahlil va lingvokulturologik talqin usullaridan, qisman qiyosiy usuldan foydalanildi.

Ishda uch tushuncha farqlanadi. Lug‘aviy ma’no deganda ism asosida turgan turdosh so‘zning (etimonning) ma’nosi tushuniladi. Motiv ism qo‘yuvchining niyati, ya’ni ism nima uchun tanlangani bilan bog‘liq. Xalq talqini esa ism jamoa ongida qanday madaniy konnotatsiyalar bilan idrok etilishini bildiradi. Nominatsiya va motivatsiyani farqlash o‘zbek antroponimikasida asoslangan [4]. O‘zbek ism motivlarini boshqa tillar materiali bilan qiyoslash esa bu tushunchalarning tipologik ahamiyatini ko‘rsatadi [6].

**Asosiy tahlil**

1. Ezgu tilak ifodasi. O‘zbek ismlarining katta qismi bolaga tilangan hayotiy ne’matni ifodalaydi.

Tursun ismining lug‘aviy ma’nosi tur- fe’lining istak shakli bilan bog‘liq bo‘lib, "tursin, yashab qolsin" degan mazmunni beradi. Xalq talqinida esa bu ism ko‘pincha avvalgi farzandlari yashamagan oilada bolaning umri uzoq bo‘lishi tilagi bilan izohlanadi. Bunda ism oddiy nom emas, balki duo va himoya vazifasini bajaradi. O‘lmas ismida ham xuddi shu motiv ochiq ifodalangan. Ya.Avlaqulov o‘zbek va xitoy tillaridagi bag‘ishlov va himoya ismlarini qiyoslab, ularning shakllanishida diniy e’tiqodlar, xalqona qarashlar va qadimiy urf-odatlar muhim o‘rin tutishini ko‘rsatgan [7].

Toshpo‘lat ismi ikki qattiq jism nomidan tuzilgan. Lug‘aviy jihatdan u mustahkamlik tushunchasini, madaniy jihatdan esa bolaga sog‘lom va bardoshli bo‘lish tilagini anglatadi. Baxtiyor (fors. "baxtli") va Umida ismlarida tilak lug‘aviy ma’noning o‘zida mavjud. Gulnora (fors. "anor guli") ismida esa lug‘aviy ma’no go‘zallik va nafosat tilagiga aylanadi.

2. Oilaviy qadriyatlar. Ismlarda oila tarkibi va farzandlar ketma-ketligiga munosabat ham aks etadi.

Ergash ismining lug‘aviy ma’nosi "ergashsin" bo‘lib, xalq talqinida undan keyin ham farzand, ko‘pincha o‘g‘il tug‘ilishi tilagi bilan bog‘lanadi. O‘g‘iloy, O‘g‘ilxon kabi qiz ismlari alohida qiziqish uyg‘otadi: tarkibida "o‘g‘il" so‘zi bo‘lgan ism qizga beriladi. Lug‘aviy ma’no bilan ism egasining jinsi o‘rtasidagi bu ziddiyat faqat madaniy talqin orqali tushuntiriladi, ya’ni navbatdagi farzand o‘g‘il bo‘lishi orzu qilinadi. Xotin-qizlar ismlarining lingvistik xususiyatlari, jumladan ularning komponent tarkibi yaqinda maxsus dissertatsiya tadqiqotining obyekti bo‘ldi [8]. Kenja ismi esa farzandning oiladagi o‘rnini bevosita qayd etadi.

An’anaviy muhitda bolaga ism qo‘yish huquqi ko‘pincha oila kattalariga, bobo-buvilarga yoki hurmatli kishiga beriladi. Bu avlodlararo ierarxiyani va kattalarga hurmatni namoyon etadi. Bolaga hurmatli qarindosh yoki tanish kishining ismini qo‘yish va ularni o‘zaro "adash" deb atash ism orqali ramziy ma’naviy bog‘liqlik o‘rnatadi. Kelinning qaynota-qaynonasi ismini tilga olmasdan, ularni qarindoshlik atamalari bilan atashi ham ismning ijtimoiy qadr-qimmatini ko‘rsatadi.

Egizaklarga Hasan–Husan, Fotima–Zuhra kabi juft ism qo‘yish odatida oilaviy va diniy omil birlashadi. -boy, -bek, -xon, -oy, -gul, -niso kabi komponentlar jinsni farqlash bilan birga tarixan ijtimoiy mavqe belgisi bo‘lgan, bugun esa ko‘proq erkalash va hurmat ifodasiga aylangan.

3. Diniy e’tiqod. Islom bilan bog‘liq ismlar o‘zbek antroponimiyasining muhim qatlamini tashkil etadi.

Abdulla (ar. "Allohning bandasi"), Abdurahmon, Abdulaziz kabi ismlar "abd" so‘zi va Allohning sifatlaridan tuzilgan bo‘lib, lug‘aviy darajada bandalik va itoat g‘oyasini ifodalaydi. Muhammad ismining lug‘aviy ma’nosi "maqtalgan" bo‘lsa-da, xalq ongida bu ism avvalo Payg‘ambar nomi sifatida muqaddas idrok etiladi, lug‘aviy ma’no esa ikkinchi o‘ringa o‘tadi. Nuriddin ("dinning nuri"),



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Kamoliddin ("dinning kamoli") kabi ismlar tarixan faxriy laqab modeliga borib taqaladi. Arab-islom olamidagi ism qo‘yish an’analarining ko‘p madaniyatli muhitdagi o‘zgarishlari yuqorida qayd etilgan jamoaviy monografiyada ham yoritilgan [2].

X.Allamuratova madaniy konnotatsiyali o‘zbek ismlarini diniy, tarixiy, estetik va totemistik guruhlarga ajratadi [9]. Ya.Avlaqulov esa o‘zbek tilida xitoy tilidan farqli ravishda diniy motivli ismlar ustunlik qilishini ko‘rsatgan [7]. Juma (juma kuni tug‘ilgan), Ramazon, Rajab, Qurbon, Hayitboy kabi ismlar tug‘ilish vaqtini muborak kun yoki oy bilan bog‘laydi. Xalq talqinida shu vaqtning barakasi bolaga o‘tishi niyat qilinadi.

Diniy qatlam bilan bir qatorda qadimiy tasavvurlarning izlari ham saqlangan. Bo‘riboy, Arslon, Lochin, Qo‘chqor kabi ismlarni Allamuratova ajratgan totemistik guruh bilan bog‘lash mumkin [9]: ularda hayvon nomi kuch, jasorat va himoya ramziga aylangan. Lug‘aviy ma’nosi "sotib oldi" bo‘lgan Sotiboldi ismi xalq talqinida bolani ramziy ravishda "sotib olish" orqali uni yovuz kuchlardan himoyalash odati bilan izohlanadi. Bu Avlaqulov qayd etgan himoya ismlari turiga mos keladi [7]. Bola tez-tez kasal bo‘lganda "ismi og‘ir keldi" deb uni almashtirish odati ham ismning taqdirga ta’sir qiladi degan e’tiqodiy qarash bilan bog‘liq.

4. Tarixiy xotira. Ismlar milliy tarixni avlodlarga yetkazuvchi vosita hamdir, Allamuratova ajratgan tarixiy guruh ham aynan shu vazifani bajaradi [9].

Temur ismining lug‘aviy ma’nosi "temir" bo‘lib, qat’iyat va mustahkamlikni bildiradi. Ammo bugungi madaniy talqinda bu ism avvalo davlat asoschisi Amir Temur siymosi bilan bog‘lanadi. Bobur ismi fors tilidagi "yo‘lbars" ma’nosidagi so‘zga borib taqaladi, biroq xalq ongida bu lug‘aviy ma’no deyarli unutilgan va ism shoir-hukmdor Zahiriddin Muhammad Bobur timsolini ifodalaydi. Ulug‘bek ismida lug‘aviy ma’no ("ulug‘ bek") saqlangan bo‘lsa-da, madaniy talqinda ilm-fan homiysi obrazi ustunlik qiladi. Jaloliddin ismining lug‘aviy ma’nosi diniy ("dinning ulug‘vorligi"), lekin xalq ongida u Jaloliddin Manguberdi bilan bog‘lanib, vatanparvarlik ramziga aylangan.

To‘maris, Alpomish, Barchinoy, Farhod, Shirin, Alisher ismlarida tarixiy, dostoniy va adabiy xotira ifodalanadi. Bunday ism qo‘yishda bolani tarixiy yoki badiiy qahramon timsoliga yaqinlashtirish niyati yotadi.

5. Urf-odat va marosimlar. Ism qo‘yish o‘zbeklarda marosim tusini olgan: chaqaloq qulog‘iga azon aytilib, ismi ovoz chiqarib aytiladi. Bu ismni jamoa va e’tiqod oldida rasman qabul qilish ma’nosini beradi. So‘nggi tadqiqotlarda ham ism tanlashning irimlar, marosimlar, makon va zamon bilan bog‘liq jihatlari alohida ko‘rib chiqilgan [10].

Tug‘ilgan fasl yoki bayram bilan bog‘liq ismlar (Navro‘z, Navro‘zbek, Bahor) shu zamon bilan bog‘liqlikning yorqin namunasidir. Oy komponentli ismlar (Oydin, Oyjamol) esa tabiat hodisalarini go‘zallik va poklik ramzi sifatida anglash an’anasini aks ettiradi; ular xotin-qizlar ismlari tizimida alohida o‘rin tutadi [8]. Ismlarning erkalash shakllari (Tursunjon, Tursunoy) oiladagi mehr munosabatining lisoniy ifodasidir.

6. Lug‘aviy ma’no va xalq talqini munosabati. Z.Abdullaev o‘zbek ism motivlarini nemis familiyalari motivlari bilan qiyoslar ekan, o‘zbek ismlarida ham ma’noning shaffofligi vaqt o‘tishi bilan pasayganini qayd etadi [6]. Bizning tahlilimiz bu ikki qatlam o‘rtasida kamida to‘rt xil munosabat mavjudligini ko‘rsatadi:

- **Mos kelish.** Tursun, Baxtiyor ismlarida tilak lug‘aviy ma’noning o‘zida ifodalangan.
- **Madaniy talqinning ustunligi.** Bobur, Temur, Jaloliddin ismlarida lug‘aviy ma’no unutilib, madaniy talqin ustun keladi.
- **Ziddiyat.** O‘g‘iloy ismida lug‘aviy ma’no bilan ism egasi o‘rtasida ziddiyat bor va u faqat madaniy talqin orqali oqlanadi.



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

• **Ohang yoki modaning ustunligi.** Ism asosan ohangdorligi yoki modaga ko‘ra tanlanadi, uning etimologik ma’nosi esa ism qo‘yuvchiga noma’lum bo‘lishi mumkin.

To‘rtinchi holat ism tanlashda uning kelib chiqishini bilishning amaliy ahamiyatini ko‘rsatadi. Bu masala o‘zbek ismlarining etimologik qatlamlari bo‘yicha tadqiqotlar bilan bevosita bog‘liq [3].

**Xulosa**

O‘zbek xalqida farzandga ism qo‘yish odati shunchaki nom berish emas, balki xalqning qadriyatlar tizimini ifodalovchi lingvomadaniy amaliyotdir. Ismlarda ezgu tilak, oilaviy munosabatlar, diniy e’tiqod, tarixiy xotira va marosimiy tasavvurlar bir-biri bilan chambarchas bog‘langan holda namoyon bo‘ladi.

Ismning lug‘aviy ma’nosi va xalq talqini har doim ham mos kelavermaydi, shu bois lingvokulturologik tahlilda ularni alohida qatlam sifatida ko‘rish zarur. Ko‘p hollarda aynan madaniy talqin ismning jamiyatdagi hayotini belgilaydi, lug‘aviy ma’no esa tarixiy qatlam sifatida saqlanib qoladi. Mavzuni kelgusida dala materiallari va hududiy qiyosiy tahlil asosida chuqurlashtirish maqsadga muvofiq.

**Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Usmonova Sh. Lingvokulturologiya: darslik. – Toshkent, 2019. – 248 b.
2. Felecan O., Bugheşiu A. (eds.). Names and Naming: Multicultural Aspects. – Cham: Palgrave Macmillan, 2021. – 490 p. – DOI: 10.1007/978-3-030-73186-1.
3. Abdullaev Z. Usbekische Personennamen – Etymologie, Grammatik, Pragmatik: Dissertation. – Regensburg: Universität Regensburg, 2021.
4. Kenjayeva S.E. O‘zbek tili antroponimlarining nominatsion-motivatsion asoslari va tavsifi: Filol. fan. bo‘yicha falsafa doktori (PhD) diss. avtoref. – Qarshi, 2019. – 26 b.
5. Abdujalilova M. Lexical features of anthroponyms related to the vocabulary of household items // Journal of Indigenous Culture, Tourism, and Language. – 2025. – Vol. 1, No. 2. – P. 121–132. – DOI: 10.35912/jictl.v1i2.3552.
6. Abdullaev Z. Naming motives of Uzbek first names and their comparison with German surname motives // Texas Journal of Philology, Culture and History. – 2023. – Vol. 19. – P. 20–24.
7. Avlaqulov Ya.I. O‘zbek va xitoy tillarida bag‘ishlov va himoya ismlar: lingvomadaniy tahlil // "Yangi avlod talabalariga Sharq tillarini o‘qitishda zamonaviy yondashuvlar va innovatsion tendensiyalar" respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. – Toshkent, 2026. – DOI: 10.5281/zenodo.20545885.
8. Djurayeva Yu.G‘. O‘zbek tilida xotin-qizlar ismlarining lingvistik xususiyatlari: Filol. fan. bo‘yicha falsafa doktori (PhD) diss. avtoref. – Qarshi, 2025.
9. Allamuratova X. O‘zbek antroponimikasida madaniy konnotatsiyali nomlar // Tamaddun nuri. – 2025. – B. 111–113.
10. Tilevberdiyeva A., Mamadjanova M.N. O‘zbek tilida antroponimlarning leksik-semantik xususiyatlari // ZDIFT. – 2025. – Vol. 4, No. 13. – B. 128–132. – DOI: 10.5281/zenodo.15593170.



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.